

EMILIA OZGA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3496-6543>

WPŁYW BARIER I OGRANICZONYCH ZASOBÓW ŚRODOWISKA LOKALNEGO NA STYL ŻYCIA SENIORÓW W MAŁYCH MIEJSCOWOŚCIACH ORAZ NA ICH MARGINALIZACJĘ I WYKLUCZENIE SPOŁECZNE — STUDIUM PRZYPADKU

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu jest analiza sytuacji osób starszych funkcjonujących w ich środowisku lokalnym, na przykładzie miejscowości Żabia Wola. Prezentację wyników badań własnych poprzedza przegląd istotnych teorii dotyczących starości, w tym charakterystyki stylów funkcjonowania seniorów oraz przedstawienie najważniejszych badań dotyczących ich sytuacji. W części empirycznej przeprowadzono diagnozę społeczności lokalnej miejscowości Żabia Wola. Badania miały na celu poznanie przyjaznych miejsc i ofert skierowanych do seniorów, poznanie barier w dostępie do nich, poszukiwanie zasobów oraz rozpoznanie postaw i stylów funkcjonowania w starości, prezentowanych przez seniorów w badanym środowisku. Na potrzeby badań zastosowano triangulację, czyli połączenie metod badawczych: analizę danych zastanych, obserwację uczestniczącą, wywiady i ankiety. Postawione hipotezy badawcze sprawdziły się tylko częściowo: nie potwierdziła się hipoteza, że seniorzy są osobami biernymi oraz że przeważa wśród nich postawa zależności od rodziny i najbliższego otoczenia. Z przeprowadzonych badań wynika, że osoby starsze rzadko są uwzględniane w ofertach i usługach skierowanych do wszystkich mieszkańców. Badani seniorzy mają jednak duży potencjał, który mogliby spożytkować, biorąc udział w specjalnie przygotowanych dla nich wydarzeniach i korzystając z dedykowanych im ofert, które obecnie nie zawsze zaspokajają ich oczekiwania i potrzeby. Wnioskiem płynącym z badań, który stanowi również rekomendację dla lokalnych władz, jest potrzeba integracji międzypokoleniowej w celu uwrażliwienia całej społeczności lokalnej na potrzeby osób starszych.

Słowa kluczowe: seniorzy, starość, diagnoza społeczności lokalnej

WSTĘP

Problemy związane z marginalizacją i wykluczeniem społecznym są przedmiotem wielu interdyscyplinarnych rozważań i genezą podejmowania licznych działań na rzecz zmiany tego jednoznacznie niepożądanego stanu rzeczy. Jedną z grup szczególnie zagrożonych niekorzystnymi procesami społecznymi są osoby starsze, mieszkające w małych miastach i miejscowościach. Zagadnienie związane z negatywnymi procesami dotyczącymi tej grupy społecznej jest – jak się wydaje – szczególnie istotne w świetle prognoz dotyczących tendencji starzenia się społeczeństwa i jej społecznych konsekwencji.

W założeniach prognozy demograficznej Głównego Urzędu Statystycznego obejmującej okres do 2050 r. przyjęto, że nastąpi znaczne zmniejszenie liczby dzieci i osób dorosłych, zwiększą się zaś liczba i udział osób starszych. Na końcu horyzontu tej prognozy jest spodziewany 20-procentowy przyrost liczby osób w wieku 65+, co oznacza, że seniorzy będą stanowili jedną trzecią polskiego społeczeństwa. W dużym tempie rośnie też odsetek osób w wieku późnej starości. Według GUS w 2040 r. osoby w wieku powyżej 80. roku życia będą stanowiły aż 35 procent pośród osób starszych.

Wspomniane przemiany struktury społeczeństwa implikują duże wyzwania dla polityki społecznej oraz pracy socjalnej. Wiele obszarów funkcjonowania życia społecznego (kultura, służba zdrowia, rodzina, usługi) wkrótce odczują konsekwencje związane ze starzeniem się społeczeństwa. Obecnie dąży się do działań aktywizacyjnych, w tym do stosowania metody organizowania społeczności lokalnej (OSL). Jest to ważna metoda w sytuacjach, w których ludzi trzeba zachęcać do samodzielnego szukania środków rozwiązywania problemów społeczności, w której żyją. Dlatego też w ramach przeprowadzonych badań własnych zajęłam się problemami seniorów w ich środowisku lokalnym.

W pierwszej części artykułu prezentuję teoretyczne koncepcje dotyczące starości i jej wybranych aspektów oraz dokonuję przeglądu raportów dotyczących sytuacji osób starszych. W dalszej części opisuję metodologię przeprowadzanych badań, następnie przechodzę do analizy przeprowadzonych badań, aby zakończyć tekst wnioskami i rekomendacjami.

DEFINICJE I KONCEPCJE STAROŚCI

Kinga Wiśniewska-Roszkowska (1989, s. 5) w swojej książce *Starość jako wyzwanie* zwraca uwagę, że to, jak jest postrzegana starość, zależy od uczuciowego ustosunkowania się danego społeczeństwa (cywilizacji) do tego etapu życia. Autorka wykazuje, że na przestrzeni wieków stykaliśmy się z postawami skrajnie przeciwstawnymi wobec starości. Jedną z opcji było uznawanie ludzi starszych jako ciężaru społecznego. Wiśniewska-Roszkowska odwołuje się do zwyczajów niektórych ludów pierwotnych, które z plemion pozbywały się w okrutny sposób osób starszych, czy do starożytnego Rzymu, gdzie istniało przyzwolenie na strącenie z mostu Trybutu zniedołężniałego starca ciężącego rodzinie. Na drugim końcu kontinuum podejścia do osób starszych starość była odbierana jako uosobienie mądrości, doświadczenia. W niektórych społecznościach osoby starsze bywały czasami poniżane i odarte z godności, w innych – szanowane i wysławiane.

Możemy snuć wiele refleksji na temat tego, jaka jest współczesna sytuacja osoby starszej i jak jest postrzegania w szerszym kontekście społecznym. Istnieją wciąż afrykańskie plemiona, które dużą wagę przykładają do wiary w duchy przodków – ci, którzy dożywali sędziwego wieku, byli szczególnie ważni dla swojej społeczności. Ich pożegnania wiążą się z uroczystymi rytuałami, często kilkudniowymi. Osoby młode żegnane są w sposób mniej honorowany jako te, które nie wniosły zbyt wiele do społeczności. Współczesnym rozwiniętym cywilizacjom towarzyszy odwrotna tendencja: śmierć osoby starszej jest w większym stopniu do zaakceptowania, z odejściem osoby młodszej czy dziecka pogodzić się trudniej – to wtedy śmierć odczuwamy jako ważną stratę dla społeczności.

W jednym ze słuchowisk radiowych¹⁾ poproszono dzieci, aby powiedziały, czym jest starość i scharakteryzowały osoby starsze. Z udzielonych odpowiedzi wynika m.in., że „starość jest wtedy, kiedy człowiek zaczyna się marszczyć”. Maluchy opisywały ludzi starszych, odwołując się do postaci własnych babć: „A ja mam taką mocno starszą babcię – ona jest już nie-

¹⁾ „Co to jest starość? Dzieci wiedzą najlepiej” – zamieszczone transkrypcje są fragmentami nagrania dostępnego na YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=5AcUm-z30qH0>, dostęp: 28.11.2016.

kompletna, nie słucha się. Mojej babuni to brakuje nie klepek, a towarzystwa”. Inne dziecko dodaje: „ja mam taką babcię, której non stop musimy posyłać pieniądze, bo ciągle choruje”. Dowiadujemy się także, że seniorzy utrzymują się z podatków, staruszki mają trudne życie i stanowią łatwy łup dla złodziei torebek. Na pytanie, czym osoba starsza się zajmuje, jedno z dzieci odpowiada: „czytaniem gazet i skłócaniem rodziny...”. Całe nagranie jest zabawne, ale w pewien sposób daje do myślenia na temat stereotypów – nie tylko wśród dzieci. Optymistyczna jest ostatnia wypowiedź chłopca, który charakteryzując osobę starszą mówi, że starsza osoba poza tym, że jest pomarszczona i porusza się jak kaczka, dodaje: „ale taka stara kaczka-dziwaczka też jest do kochania”.

Termin „starość” wywołuje u nas wiele skojarzeń, potocznych i obiegowych przekonań na temat tego okresu życia. Podejście do starości jest uwarunkowane wykształceniem, wiekiem i wieloma innymi czynnikami. Niewątpliwie podejście i świadomość społeczna się zmienia, zmieniają się także koncepcje i naukowe opracowania dotyczące starości.

Zdefiniowanie starości nie jest sprawą łatwą, ponieważ istnieje wiele jej wymiarów. Jej ramy wyznacza przede wszystkim wiek (**starość w ujęciu metrykalnym**). Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) za początek starości przyjmuje przekroczenie 60. roku życia i wyróżnia trzy jej okresy:

- a) wczesną starość (60.–74. rok życia),
- b) późną starość (75.–89. rok życia),
- c) starość sędziwą (powyżej 90. roku życia).

Według ONZ progiem starości jest przekroczenie 65. roku życia, wiek ten był powiązany z przejściem na emeryturę.

W celu podkreślenia tezy, że starość nie jest jednolitym okresem, odwołam się do obecnego w literaturze podziału starości na trzy fazy (za: Wawrzyniak, 2015):

- a) młodzi starzy (*young old*) – osoby w wieku 60/65–74 lata,
- b) starsi starzy (*old old*) – osoby w wieku 75–84 lata,
- c) najstarsi starzy (*the oldest old*) – osoby w wieku 85 i więcej lat.

Każdą z tych kategorii osób starszych, poza wiekiem odróżnia odmienny sposób funkcjonowania. Do „młodych starych” zalicza się osoby, które zazwyczaj są jeszcze w pełni samodzielne, sprawne zarówno fizycznie, jak

i psychicznie. Kategorię „starsi starzy” tworzą osoby wymagające wsparcia w wykonywaniu niektórych codziennych czynności, jak np. sprzątanie czy robienie zakupów. „Najstarsi starzy” wymagają stałej pomocy w wykonywaniu większości czynności dnia codziennego. Wspomniana typologia jest próbą uchwycenia wieku funkcjonalnego, czyli możliwości psychofizycznych osób starszych.

Starzenie się w **kontekście biologicznym** jest przedmiotem analiz pod kątem zmian anatomicznych i fizjologicznych w organizmie człowieka. Anna Leszczyńska-Rejchert (2008) dokonuje przeglądu wybranych teorii biologicznych, a wśród nich wymienia teorię zegara biologicznego autorstwa Leonarda Hayflica, zgodnie z którą istnieje wewnętrzny mechanizm – „zegar” regulujący i programujący zachodzące w organizmie procesy wzrostu, dojrzewania i starzenia się.

Wiek i starzenie się organizmu nie jest jedynym wskaźnikiem. Starzenie się jest też **zjawiskiem psychologicznym**. Liczne teorie starzenia próbują opisać i wyjaśnić ten proces w zakresie przemian zachodzących w osobowości, rozpatrują ich następstwa, szukają rozwiązań modyfikujących i optymalizujących zachowanie człowieka w okresie starości.

W opracowaniach dotyczących starości odchodzi się od tendencji do ujmowania tego okresu życia jako kryzysu, zużycia organizmu, degradacji, końca jakiegoś etapu. Wśród perspektyw badających psychologiczny aspekt starości, istnieją dwie opozycyjne teorie dotyczące osobowości człowieka starszego. Opierają się one na koncepcji ciągłości oraz nieciągłości.

Koncepcję ciągłości opisuje Ludmiła Zajac (2002, s. 54), zgodnie z tą koncepcją „człowiek w okresie starości posiada dokładnie (lub prawie dokładnie) te same cechy, które towarzyszyły mu we wcześniejszych etapach życiowych, począwszy od dorosłości”. Perspektywa ta odrzuca więc podstawy tworzenia odrębnych typologii osób starszych, próby uchwycenia ich odrębnych osobowości. Starość jawi się jako naturalny proces, suma wszelkich indywidualnych doświadczeń człowieka, nie jest sztucznym konstruktem.

Koncepcja nieciągłości zajmuje się natomiast tworzeniem charakterystyki starszego człowieka, kładzie nacisk na odrębność tego etapu życia. Amerykański psychoanalityk i psycholog rozwoju człowieka Erik Erikson

na koncepcji nieciągłości opiera swoją teorię dotyczącą podziału życia człowieka na osiem etapów. Według Eriksona „starość jest ostatnim stadium rozwojowym, w którym ego uzyskuje status jednej z dwóch swoich postaci: integralności lub rozpacz. Warunkiem osiągnięcia integralności jest pozytywne rozstrzygnięcie konfliktów z wcześniejszych etapów rozwojowych” (za: Błachnio, 2002). Mowa więc o etapie, w którym człowiek musi dokonać pozytywnego bilansu, aby pokonać wewnętrzny kryzys, co jest warunkiem prawidłowego rozwoju osobowości.

Równoległe z powstawaniem wielu teorii i opisów mechanizmów dotyczących starzenia się, powstawały koncepcje przystosowania się do starości. Niektóre z nich nacisk kładą na rolę aktywizacji, podtrzymywania dotychczasowych aktywności, inne – wręcz przeciwnie – w ascezie upatrują sposobu na odnalezienie się u schyłku życia. Starość wciąż bywa uznawana za pewne wyzwanie. W dalszej części artykułu odniosę się do wybranych koncepcji dotyczących sposobów funkcjonowania osób starszych, które są niezbędnym wprowadzeniem do analizy wyników badań własnych.

RODZAJE I STYLE PODEJŚCIA DO FUNKCJONOWANIA W STAROŚCI

*„Starzy ludzie”
Nie lubią prosków
przy aspirynie się krzywią
czekają na miłość dobroć
powrót ojca i matki
tak jak w dzieciństwie
wszystkiemu się dziwią
cieszą się gwiazdką choinką
zimą tęsknią do wiosny
Starzy –
dzieci które za szybko urosły*

ksiądz Jan Twardowski

Wiek kalendarzowy nie zawsze pokrywa się z wiekiem biologicznym, psychologicznym czy społecznym. Jak z tego wynika, choć o starości możemy mówić w wielu ujęciach, np.: biologicznym, społecznym, ekonomicznym i socjalnym czy psychologicznym, dochodzi do tego aspekt autooceny. He-

lena Norowicz, 82-letnia aktorka, która zyskała rozpoznawalność dzięki udziałowi w kampanii mody, w jednym z wywiadów mówi: „Sama się dziwię, że mam tyle lat. A gdy patrzę w swoją metrykę, trudno mi w to uwierzyć” i dodaje: „Gdzieś w środku czuję się tą młodą dziewczyną, którą byłam przed laty [...] Mam świadomość, że ktoś może na mnie popatrzeć i pomyśleć «staruszka». Ale gdybym to usłyszała, najpierw zachnęłabym się i zdziwiła: «O kim to?»²⁾”.

Coraz częściej zwraca się uwagę na fakt daleko posuniętego indywidualizmu procesu starzenia się. Wśród wielu teorii i stwierdzeń przewija się przekonanie, że starość jest indywidualnym losem. Z drugiej jednak strony senior funkcjonuje w pewnych realiach, w szerszym kontekście społecznym, więc badacze próbują uchwycić punkty wspólne dla tej grupy osób i stworzyć ich typologie.

Ogólnie rzecz biorąc, seniorów możemy podzielić na osoby bierne oraz aktywne (oczywiście na zasadzie pewnego kontinuum). Janusz Halik (2002) w nawiązaniu do tego aspektu dokonał przeglądu trzech klasycznych teorii. Pierwszą z nich jest **teoria wycofania się**, traktująca o tym, iż:

- wycofanie się osób starszych z przejawianych dotychczas form aktywności społecznej jest zjawiskiem naturalnym,
- proces ten jest nieuchronny,
- wycofanie nie musi być tożsame z nieudaną starością.

Warto zwrócić uwagę, że proces ten bywa jednak czasami w jakimś stopniu wymuszony przez realia czy politykę pracodawców. Przeciwną teorią jest **teoria aktywności**, zakładająca, że realizowanie przez ludzi starszych wszelkich form aktywności warunkuje udaną starość. **Teoria kontynuacji** natomiast zwraca uwagę na ciągłość i spójność trajektorii życiowej – postawa bierna lub aktywna seniora jest kontynuacją jego dotychczasowego życia.

Typowe podejścia seniorów do własnej starości, funkcjonujące do dziś w literaturze przedmiotu, sklasyfikowała w latach 60. XX w. Suzanne Reichard (za: Dziemidok, 2014), wymieniając pięć głównych postaw:

²⁾ Fragment wypowiedzi pochodzi z wywiadu udzielonego Monice Głuska-Durenkamp, który został zamieszczony w czasopiśmie *Skarb* nr 12/2016 pod tytułem „Szron na głowie a w sercu ciągle maj”.

1. Postawa kreatywna.
2. Postawa zależności (podporządkowanie się innym, uzależnienie).
3. Postawa obronna („Starość? Mnie to nie dotyczy!”, postawa osób, które nie poddają się stereotypizacji).
4. Postawa wrogości (seniorzy charakteryzowani jako: zgryźliwi, zręczliwi, wścibscy, nietolerancyjni, nie idący z postępem czasu).
5. Postawa wrogości wobec samego siebie (autoagresja, próby samobójcze).

Chciałabym się odnieść także do bardziej szczegółowej typologii, zaproponowanej przez polską badaczkę Olgę Czerniawską (1998). Wyróżnia ona następujące typy wśród stylów funkcjonowania seniorów:

- **Styl całkowicie bierny** – dotyczy osób, które swoje mieszkania opuszczają tylko przy wyjątkowych okazjach (jak np. uroczystość rodzinna). Może być spowodowany barierami architektonicznymi, brakiem możliwości poruszania się poza własne mieszkanie lub barierami psychicznymi – wycofaniem się, poczuciem bezpieczeństwa, uzależnionego od „bycia u siebie”.
- **Styl rodzinny** – cechuje go rozwinięta rola dziadków, pełnienie opieki nad wnukami. Funkcjonowanie seniorów zogniskowane jest wokół rodziny, inne formy aktywności w ten sposób są wypierane. Mamy tutaj do czynienia z aktywnością, która mobilizuje seniora (opieka, poczucie się ważnym i potrzebnym), ale też nierzadko jest obciążeniem.
- **Styl wynikający z posiadania ogródka działkowego** – charakterystyczny dla seniorów, dla których działka jest nie tylko zwykłym hobby – to cała filozofia życia. Angażuje do nadzorowania, a także wymusza aktywność fizyczną.
- **Styl wynikający z aktywności społecznej** (dotyczy zazwyczaj seniorów, którzy w młodości byli aktywnymi działaczami społecznymi) – opisuje osoby starsze, które cały czas są czynne w życiu społecznym, np. poprzez działanie w partiach politycznych czy w lokalnych inicjatywach.
- **Styl domocentryczny** (będący na pograniczu biernego i rodzinnego) – aktywność, taka jak: korzystanie z mediów masowego przekazu

zu, czytanie książek, zapraszanie gości. Seniorzy, którzy mają swoje hobby i wielość zajęć realizowanych bez wychodzenia w domu.

- **Styl pobożny** – jest domeną seniorów, dla których religia odgrywa bardzo ważną rolę, pobożność powoduje u nich aktywności związane z działaniami w parafii, częste chodzenie na msze i spotkania kościelne.

Wspomnianą typologię warto uzupełnić o **styl instytucjonalny**, zaproponowany przez Zofię Szarotę (2010):

- **Styl instytucjonalny** – model funkcjonowania w instytucji (często narzucony, nie z wyboru), która reguluje styl życia seniorów (instytucja jako miejsce ustalające aktywność, plan dnia, rodzaje posiłków itp.).

Stanisława Steuden w swojej książce *Szczęśliwi po pięćdziesiątce* poświęca dużo uwagi zagadnieniu bilansowi życia, który jest odpowiedzialny za kształtowanie się postawy do własnej starości. Twierdzi ona, że: „Jeśli starszy człowiek nie czuje się zagrożony treścią bilansu życia, ani też nie czuje się zagrożony faktem przemijania, wówczas przyjmuje postawę pozytywną wobec własnej starości i przyszłości. Jeśli jednak w jego ocenie życie było pasmem wydarzeń negatywnych, od których trudno się uwolnić, wówczas narasta postawa pesymizmu, rezygnacji czy izolacji” (Steuden, 2009, s. 93). Postawa seniora jest, zdaniem autorki, mechanizmem obronnym, który powoduje pewne zachowania mające na celu „podtrzymywać poczucie bezpieczeństwa, choć faktycznie służą stagnacji i przetrwaniu”.

Oczywiście charakterystyk i strategii starości można wymienić znacznie więcej; odwołuję się jedynie do wybranych teorii i stylów funkcjonowania seniorów, które były dla mnie szczególnie inspirujące i pomocne podczas dokonywanej przeze mnie diagnozy społecznej oraz analizowania zasobów środowiska lokalnego, w tym poznawania stylów funkcjonowania i problemów seniorów.

PROBLEMY STAROŚCI I SYTUACJA SENIORÓW

W ostatnim czasie wzrosło w Polsce zainteresowanie tematyką związaną ze starością i problemami seniorów. Przyczyną jest niewątpliwie fakt starzenia się

społeczeństwa – w szybkim tempie przybywa osób starszych. Obecnie w wieku powyżej 60 lat jest ponad 18% ludności, wkrótce osoby te będą stanowić jedną trzecią naszego społeczeństwa, a do 2050 r. – nawet 40% (GUS, 2014).

W „Raporcie na temat sytuacji osób starszych w Polsce” (2012), opracowanym przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie, zostały opisane zjawiska towarzyszące starzeniu się społeczeństwa. Są to:

- **feminizacja starości** – kobiety stanowią liczniejszy odsetek osób w wieku 60+;
- **singularyzacja starości** – wysoki odsetek seniorów, funkcjonujących w jednoosobowym gospodarstwie domowym;
- **podwójne starzenie** – zjawisko szybszego niż dotychczas przyrostu osób powyżej 80. roku życia.

W Raporcie zwrócono także uwagę na sytuację wewnętrznego zróżnicowania występowania starości w różnych rejonach kraju. W tym samym komunikacie z badań czytamy, że: „niemal połowa (49,3%) wszystkich osób starszych pozostaje w jednopokoleniowych gospodarstwach domowych. Na takie gospodarstwa składają się albo gospodarstwa jednoosobowe, albo dwuosobowe, prowadzone najczęściej przez małżeństwa należące do tej samej generacji” (tamże, s. 8). Sugeruje to potrzebę analizy takich gospodarstw pod kątem samodzielnego funkcjonowania i zaspokajania potrzeb seniorów, którzy je prowadzą.

Starość niesie ze sobą zagrożenia, troski i wyzwania. Stanisława Steuden (2009, s. 9) do jednych z poważnych problemów osób starszych zalicza sprawy rodzinne, wywołane kryzysem rodziny i więzi. Rodzina zawsze była ważnym punktem odniesienia nie tylko ze względu na poczucie bezpieczeństwa, lecz także sensu życia jednostki. W publikacjach dotyczących problemów osób starszych często punktem wyjścia jest refleksja nad jakością życia seniorów. Jakość życia jest zależna od pozytywnego bądź negatywnego bilansu życia, czyli oceny swoich dotychczasowych osiągnięć, jak i obecnej sytuacji, w jakiej senior znalazł się po przejściu na emeryturę.

W celu bliższego opisanie sytuacji seniorów, odniosę się do publikacji zbiorowej *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa* (Halik, 2002). Z przytoczanych w niej badań wynika, że:

- znacząca część osób starszych (ponad 50%) dostrzega pogorszenie swojej sytuacji materialnej po przejściu na emeryturę;
- 22% deklaruje, że sytuacja się nie zmieniła;
- około 9% dostrzega poprawę.

Problemy seniorów są również rozpatrywane w kontekście rodziny. Jak wynika z przeprowadzonych analiz: „po zaprzestaniu pracy zawodowej dla znaczącej części ludzi życie rodzinne stanowi główny nurt egzystencji [...]. Życie rodzinne zajmuje trzecie miejsce wśród wymienianych przez ludzi form spędzania czasu (po oglądaniu telewizji i słuchaniu radia oraz śnie)” (Borkowska-Kalwas, 2002, s. 39). Zwrócono jednak uwagę na fakt, że choć z jednej strony rodzina jest jedną z najważniejszych płaszczyzn aktywności seniorów, z drugiej – jest też czynnikiem w pewien sposób blokującym inne aktywności, na które osoba starsza nie może sobie pozwolić, będąc zaangażowana (obciążona) sprawami rodzinnymi. Z badań prezentowanych przez Teresę Borkowską-Kalwas (2002) wynika również, że:

- a) pomimo trudnej sytuacji materialnej blisko połowa badanych seniorów (46%) pomaga rodzinie, również finansowo;
- b) podobny odsetek seniorów (43%) deklaruje uzyskiwanie szeroko rozumianej pomocy ze strony rodziny, dlatego możemy mówić o wzajemnej wymianie świadczeń;
- c) zdecydowana większość seniorów, która osiągnęła wiek emerytalny, nie pracuje zarobkowo (91%).

Wśród seniorów istnieje widoczny podział na dwie grupy:

- grupę seniorów, która nie chce pracować, ponieważ „dość się już w życiu napracowała” (50%);
- seniorów, którzy nie pracują (46%), ale chcieliby kontynuować pracę zarobkową (jako przeszkodę wymieniają zły stan zdrowia).

W raporcie przyjrano się także czasowi wolnemu seniorów: osoby starsze w większości mają poczucie, że dysponują ilością czasu wolnego, którego potrzebują (58%), jednak jedna trzecia seniorów deklaruje, że posiada za dużo czasu wolnego i „nie wie, co z nim począć”. Warto zwrócić uwagę na zależność, że wraz ze wzrostem wieku seniorów wzrasta poczucie uciążliwości odczuwanej w związku z niezagospodarowaniem czasu wolnego (wśród

osób powyżej 75. roku życia odczuwa ją 10% więcej niż u osób liczących 65 i więcej lat).

Według tych samych badań najczęstszymi sposobami spędzania czasu wolnego są:

- a) oglądanie telewizji i słuchanie radia (środki masowego przekazu) – 80% wskazań;
- b) bierny odpoczynek (sen) – 45% wskazań.

Jedna trzecia respondentów wskazywała aktywności związane z praktykami religijnymi, czytanie, spacer i prace na działce. Co piąty senior deklaruje spędzanie czasu wolnego z wnukami oraz zakupy. Do zajęć najrzadziej wskazywanych należą: hobby, wycieczki, praca społeczna oraz ćwiczenia.

Na podstawie wyników wspomnianych badań rysuje się tendencja do biernego stylu funkcjonowania seniorów. To z kolei może być przyczyną izolacji społecznej i marginalizacji osób starszych. Osoby starsze często są pomijane w dyskusjach, są nieobecne w przestrzeni społecznej. Autorki kilkunastu prac i badań w zakresie gerontologii i andragogiki Agata Chabior i Joanna Wawrzyniak mówią o wykluczeniu społecznym, rozumianym jako „stan pozbawienia niektórych jednostek lub grup społecznych możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym” (Fabiś, Wawrzyniak, Chabior, 2015, s. 242). Ich zdaniem, osoby starsze jako osoby wykluczone posiadają „ograniczony dostęp do większości instytucji i placówek, w których odbywa się organizacja życia społecznego większości społeczeństwa”. Niewątpliwie marginalizacja osób starszych jest zjawiskiem bardzo złożonym, ponieważ składa się na nią wiele opisanych wcześniej czynników.

Dodatkowym czynnikiem mającym wpływ na marginalizację osób starszych jest zjawisko ageizmu, czyli dyskryminacji ze względu na wiek. W języku polskim brak odpowiednika pojęcia „ageizm”, choć spotyka się wiele jego definicji. Najbardziej znaną jest jednak definicja Roberta Butlera, który wprowadził termin „ageizm”, wzorując się na podobnie brzmiących terminach – „rasizm” i „seksizm”. Zdaniem Butlera (za: Szukalski, 2008, s. 157), ageizm to „proces systematycznego tworzenia stereotypów i dyskryminowania ludzi z powodu tego, iż są starzy”. We współczesnym społeczeństwie istnieje wiele stereotypów dotyczących osób starszych oraz tendencja

do ujednolicania tego okresu życia. W epoce kultu pięknego i sprawnego ciała starość nierzadko traktowana jest także jak choroba.

Kiedy mamy do czynienia z wykluczeniem i marginalizacją jakiejś grupy, pojawiają się pytania:

- Kto jest za to odpowiedzialny?
- Czy wina leży po stronie seniorów, dystansujących się od reszty, czy po stronie generalnej populacji lub polityki społecznej?
- Jak zmienić taki stan rzeczy?

Jednym ze sposobów walki z marginalizacją bez wątplenia jest aktywizacja społeczna. Sytuacja seniorów skłania do poszukiwań rozwiązań i koniecznych zmian w zakresie poprawy funkcjonowania tej grupy wiekowej w społeczeństwie. W efekcie licznych analiz sytuacji osób starszych w Polsce powstało wiele rekomendacji zalecających aktywizację osób starszych w ich środowisku zamieszkania; aktywizacja, zgodnie z opracowanymi wnioskami powinna stać się samoistnym celem polityki wobec seniorów.

Przyglądając się problemom starości, możemy dostrzec, jak duży wpływ na sytuację seniorów może mieć środowiskowa praca socjalna. Mając na uwadze tę szczególną misję, w swoich badaniach postanowiłam zająć się diagnozą zasobów środowiska, w którym żyją seniorzy, by rozpoznać ich potrzeby i wpłynąć na ich rzeczywistość.

METODOLOGICZNE PODSTAWY BADAŃ WŁASNYCH

Terenem moich badań była Żabia Wola, miejscowość wiejska położona 37 km od centrum Warszawy. Jest ona siedzibą gminy, zajmującej powierzchnię 10 561 ha (Prezentacja Gminy, b.d.w.). Do niedawna gmina była postrzegana jako typowo rolnicza. Za sprawą bliskiego usytuowania od stolicy, a także malowniczego krajobrazu, w coraz większym stopniu pełni funkcję rejonu rekreacji i wypoczynku. Pomimo że badania przeprowadzałam z mieszkańcami Żabiej Woli, w analizie zasobów uwzględniam też ważniejsze i ciekawsze obiekty oraz zabytki zlokalizowane w okolicy. Przyjęłam założenie, że one także mogą być interesującymi zasobami dla seniorów z badanej przeze mnie miejscowości.

Według danych z 2004 r. gminę zamieszkiwało 6168 osób, natomiast podczas spisu powszechnego z 2011 r. gmina liczyła 7513 mieszkańców, a samą miejscowość Żabia Wola zamieszkiwały wówczas 853 osoby. Natomiast statystyki z roku 2016 wskazywały, że w całej gminie zamieszkuje już 8341 osób (GUS, 2017). Zestawienie tych danych obrazuje, jak duża jest skala przyrostu ludności gminy, jak i wzrostu liczby mieszkańców w samej miejscowości.

W opracowaniu wyników statystycznych czytamy: „Średni wiek mieszkańców wynosi 37,8 lat i jest mniejszy od średniego wieku mieszkańców województwa mazowieckiego oraz mniejszy od średniego wieku mieszkańców całej Polski” (tamże). Aby wyjaśnić tę tendencję, konieczne jest skojarzenie wyników biologicznej grupy wieku z faktem, że Żabia Wola jest miejscowością, która z roku na rok przyciąga osoby głównie młode, które przeprowadzają się tu z większych, zatłoczonych miast.

W trakcie badań realizowanych od kwietnia 2016 r. do czerwca 2017 r. dokonałam diagnozy społeczności lokalnej miejscowości Żabia Wola, najpierw zbierając informacje ogólne o terytorium, następnie przechodząc do poznawania zasobów lokalnych i problemów ukierunkowanych już na osoby starsze (60+).

Na potrzeby swoich badań sformułowałam następujące cele poznawcze:

1. Rozpoznanie zasobów (miejsc, usług, przestrzeni przyjaznych/ukierunkowanych na osoby starsze.
2. Rozpoznanie postaw i stylów starości prezentowanych przez badanych seniorów³⁾.

Przyjęłam, że seniorami są osoby od 60. roku życia (zgodnie z założeniem WHO, która wiek ten przyjmuje, jako początek wczesnej starości).

W prowadzonych badaniach wzięłam pod uwagę następujące aspekty i okoliczności mogące mieć wpływ na prowadzone obserwacje:

- a) dostępność i liczba miejsc przyjaznych seniorom;
- b) atrakcyjność zasobów środowiska lokalnego przeznaczonych dla seniorów;

³⁾ Wyodrębniłam także cel praktyczny, którym jest w dalszej perspektywie opracowanie projektu socjalnego, mającego na celu aktywizację seniorów w ich środowisku lokalnym.

- c) poziom zainteresowania seniorów kierowanymi do nich ofertami, przyczyny odrzucania;
- d) typowa aktywność seniorów w środowisku lokalnym;
- e) typowe, najpoważniejsze bariery czynnego uczestnictwa i aktywizacji społecznej seniorów.

Aby zbadać interesujące mnie zagadnienia, zastosowałam triangulację, czyli połączenie metod badawczych. W ramach badań zrealizowałam:

- sondaż diagnostyczny przy zastosowaniu ankiety przeprowadzonej wśród seniorów z Żabiej Woli;
- indywidualne wywiady pogłębione (IDI), rozmowy przeprowadzone z lokalnymi działaczami, przedstawicielami placówek i instytucji współpracującymi z seniorami;
- obserwację uczestniczącą poprzez: udział w wydarzeniach kulturalnych odbywających się w Żabiej Woli, uczestnictwo w lokalnych inicjatywach seniorów oraz w trakcie wyjazdu z seniorami do sanktuarium (Łowicz i okolice), organizowanych przez Dom Kultury w maju 2016 roku.

CHARAKTERYSTYKA OSÓB BADANYCH

Próbę badawczą stanowili seniorzy zamieszkujący Żabią Wolę. Zastosowałam celowy dobór próby metodą kuli śnieżnej, która zakłada dobieranie przypadków podczas realizowania badań w terenie.

Ankieta została przeprowadzona wśród 20 seniorów. Osoby badane w większości znalazły się w przedziale wiekowym 60–74 lata, określanego jako wczesna starość. Pięć osób reprezentowała grupę wiekową zaliczaną do późnej starości.

Wśród osób badanych kobiety stanowiły 65%, mężczyźni – 35%. Warto podkreślić, że według statystyk w gminie Żabia Wola kobiety w wieku 65+ stanowią 14,6% społeczności, mężczyźni w tym samym przedziale wiekowym – 9,8%, co świadczy o wyraźnym zjawisku feminizacji starości.

Respondenci w przeważającej większości posiadali status emeryta/emerytki (13 wskazań), natomiast siedmioro seniorów było czynnych zawodowo. Wśród wymienianych zawodów dominowały: rolnik, pracownik

fizyczny, sprzedawca/handlowiec. Spośród badanych najliczniejszą grupą były osoby z wykształceniem średnim (7 respondentów) oraz zawodowym (6 seniorów). Nieco mniej badanych – pięć osób posiadało wykształcenie podstawowe i tylko dwie osoby zadeklarowały wykształcenie wyższe. Ostatnim wskaźnikiem dotyczącym charakterystyki badanych, który podałam analizie, był stan cywilny. Niemal połowa badanych (biorąc pod uwagę wdowieństwo i rozwód) nie posiadał/ła żony/męża.

OFERTY DLA SENIORÓW ORAZ BARIERY W AKTYWNYM UCZESTNICTWIE

Dokonując diagnozy społeczności lokalnej, przyjrzałam się miejscom przyjaznym osobom starszym. Na początku tworzenia mapy tych miejsc skupiłam się na zabytkach i rekreacji.

W obrębie gminy znajdują się liczne kompleksy leśne, w tym – objęty ochroną „Skulski Las” i rezerwat „Skuły-Zachód”. W 2014 r. w wyniku inicjatywy oddolnej mieszkańców miejscowy las przekształcono w atrakcyjne miejsce do leśnych spacerów, posiadający szlaki i ścieżkę edukacyjną – w ten sposób powstał „Lasek Żabiowski”.

Na uwagę zasługują zabytkowe zespoły pałacowo-parkowe. Dwa z nich pełnią rolę hoteli (Pałac w Ojrzanowie i zespół zabytkowy w Grzegorzewicach). Przez wiele lat w dworku w Petrykozach galerię sztuki prowadził Wojciech Siemion. Aktor był ważną postacią, uczestniczył w lokalnych wydarzeniach, organizował spotkania z młodzieżą i warsztaty teatralne. Jego dworek z zabytkowymi obiektami, starym młynem i wiejskimi chatami, stały otworem dla wszystkich zwiedzających. Wkrótce po jego śmierci dwór spłonął i obecnie nikt nie kontynuuje misji kultywowania sztuki ludowej. Otoczony parkiem dworek w Żabiej Woli pełni funkcję domu kultury i biblioteki, wewnątrz znajduje się też Muzeum Żaby, które posiada kolekcję figur żab z całego świata. Do najważniejszych zabytków lokalnych należy również kościół modrzewiowy z XIV w. – zabytek II klasy, znajdujący się we wsi Skuły.

Z tymi terenami związany był malarz Józef Chełmoński; jego nagrobek znajduje się na cmentarzu w Żelechowie. W tej samej miejscowości obok zabytkowego cmentarza znajduje się kościół z XVI wieku.

Choć tereny gminy są atrakcyjne dla osób, które chcą odpocząć i zrelaksować się, podczas analizy miejsc przyjaznych osobom starszym nie znalazłam przestrzeni dedykowanych specjalnie dla nich.

A jak jest z ofertami kulturalnymi? Sercem lokalnych wydarzeń i inicjatyw kulturalnych jest żabiowski Dom Kultury. Tu odbywają się warsztaty, przeglądy, spotkania. Organizowane są spektakle, wystawy, kiermasze i cykliczne wydarzenia – święta mieszkańców, takie jak „Święto Chleba” czy „Dzień Szarlotki”. Swoją siedzibę ma tutaj Biblioteka Publiczna oraz działają kluby zainteresowań – w tym Klub Seniora.

Do inicjatyw realizowanych przez Gminny Dom Kultury w Żabiej Woli ukierunkowanych na seniorów lub m.in. na tę grupę odbiorców należą:

- Koło Gospodyń Wiejskich – działają w nim kobiety w różnym wieku, w tym seniorki. Koło organizuje pokazy głównie podczas okazjonalnych uroczystości, przygotowując staropolskie dania;
- spotkania chóru – uczestniczą w nich osoby w różnym przedziale wiekowym, w tym 60+;
- Klub Seniora. Z przeprowadzonych rozmów z dyrektorem Domu Kultury wynika, że wśród członków i członkiń brakuje inicjatyw i działań oddolnych. Jest to „zamknięte grono ludzi”. Spotkania Klubu są bierne, ograniczają się do luźnych spotkań, „siedzenia”. Często w połączeniu z „potańcówką”.

W toku badań dowiedziałam się, że okoliczne imprezy adresowane do seniorów, np. „Dzień Babci i Dziadka” nie cieszyły się zainteresowaniem, jak również cykliczne spotkania – np. seria „Zdrowych czwartków”, organizowana przy współpracy z Fundacją Zdrowia – także nie wzbudziły zainteresowania, frekwencja była niewielka.

Na uwagę zasługuje oferta kursu komputerowego dla seniorów, organizowanego przez Lokalne Centrum Kompetencji. Zajęcia nie były spotkaniami o charakterze *stricte* szkoleniowym, panowała na nich atmosfera towarzyska, a w przerwach seniorki parzyły kawę. Odniosłam wrażenie, że szkolenie spełnia funkcję nie tylko edukacyjną, lecz także integracyjną.

Z wywiadu z pracownikiem Biblioteki Publicznej dowiedziałam się, że seniorzy są widoczną grupą korzystających z jej zasobów. Biblioteka inicjuje m.in. spotkania autorskie, a raz do roku wyłanianiani są najbardziej aktywni

czytelnicy. Z rozmów przeprowadzanych z dyrektorem Domu Kultury wynika, że seniorzy są grupą mało aktywną (ale uzyskałam informację, że w ogóle mieszkańcy Żabiej Woli wykazują się niską aktywnością społeczną). Nasuwa się więc pytanie, dlaczego liczne *eventy*, koncerty nie przyciągają osób starszych? Brak aktywności mieszkańców w wieku średnim, można wytłumaczyć m.in. tym, że część społeczności to ludność napływowa, osiedlającą się tu z powodu bliskiego położenia Warszawy, dokąd codziennie dojeżdża do pracy, nieczująca tak silnej więzi z lokalnymi mieszkańcami i ich inicjatywami. Co natomiast sprawia, że osoby starsze, są mało aktywne? Czy to wina środowiska (braku przestrzeni przyjaznej seniorom), czy wynik preferowanego stylu życia tutejszych seniorów?

Do głównych przyczyn takiego stanu rzeczy, można by zaliczyć:

- a) problem seniorów z przemieszczaniem się na odległości większe niż bezpośrednio sąsiedztwo;
- b) brak internetu i umiejętności cyfrowych, utrudniony kontakt za zwyczaj wyłącznie przez telefon stacjonarny;
- c) bariery w sprawnym poruszaniu się schorowanych seniorów.

Dokonując rozpoznania środowiska, skupiłam się także na istotnych dla seniorów instytucjach. Żabia Wola jako gmina ma w swoich zasobach ważne jednostki organizacyjne, takie jak: Urząd Gminy, Dom Kultury, Gminna Biblioteka Publiczna, Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, Urząd Poczty, Posterunek Policji, Bank Spółdzielczy. Znajduje się tu Publiczny Ośrodek Zdrowia, a także prywatne przychodnie i zakłady opieki zdrowotnej. Są tu również rozwinięte usługi, które przyciągają mieszkańców sąsiadujących wsi.

Na terenie gminy znajdują się liczne placówki oświatowe, powstają żłobki i przedszkola, brakuje jednak ofert edukacyjnych i usług skierowanych do seniorów. Analizując działania lokalnych stowarzyszeń, ma się poczucie, że są one ukierunkowane przede wszystkim na zagospodarowanie czasu pozaszkolnego dzieciom (jednym z wiodących działań Stowarzyszenia „Szansa” jest prowadzenie świetlicy środowiskowej dla dzieci i młodzieży). W Żabiej Woli siedzibę ma także Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Ziemia Chełmońskiego”. Działania tego Stowarzyszenia są bardzo różnorodne, ukierunkowane na ogólne zadania związane z ochroną dziedzictwa

kulturowego i bogactwa przyrodniczego, rozwój gospodarki, kultury, sportu i rekreacji na terenach obejmujących również sąsiadujące gminy. Warto podkreślić, że lokalne stowarzyszenia potencjalnie mogą być ważnym zasobem inicjatyw na rzecz seniorów.

Jednymi z najważniejszych miejsc dla każdej społeczności, a zwłaszcza seniorów, są miejsca kultu religijnego. W Żabiej Woli nie ma kościoła. Najbliżej usytuowany jest kościół w Żelechowie, ponad 5 km od centrum, oraz w Skułach – około 6 km. Ponieważ mieszkańcy mieli trudności z dojazdem do Żelechowa, wykazali się inicjatywą, pisząc petycję o zmianę w rozkładzie jazdy autobusu (Żelechów nie jest na trasie linii łączącej Grodzisk Mazowiecki–Grzegorzewice). Przez kilka lat kurs uwzględniający godzinę rozpoczęcia i zakończenia Mszy zawarty był w rozkładzie jazdy, jednak kilka lat temu zlikwidowano niedzielne autobusy na odcinku tej linii. Mieszkańcom Żabiej Woli pozostało korzystanie z wynajmu prywatnych busów, które jednak nie przewidują zniżek dla seniorów.

Zebrane informacje posłużyły do stworzenia mapy zasobów i miejsc przyjaznych seniorom. W dalszej części artykułu zestawiam je z deklaracjami badanych seniorów.

Wśród lokalnych instytucji wskazywali oni przychodnię zdrowia jako tę, którą odwiedzają najczęściej (75%). Kolejnymi ważnymi ośrodkami są Dom Kultury oraz Kościół (wskazało je ośmioro seniorów). Seniorzy zostali zapytani, z jakich usług korzystaliby, gdyby mieli taką możliwość. W odpowiedzi, ośmiu respondentów wskazało, że brakuje im do dyspozycji miejsc związanych z ruchem, m.in.: siłowni na świeżym powietrzu, gimnastyki dla seniorów, dancingu. Z kolei siedmioro seniorów zadeklarowało, że chętnie odwiedzałoby kawiarnię lub miejsce, gdzie można byłoby tanio zjeść posiłek. Pojawiały się także propozycje takie, jak: altanka na świeżym powietrzu, uniwersytet trzeciego wieku, kółko szachowe (po jednym wskazaniu). Tylko jedna osoba spośród badanych stwierdziła, że nie odczuwa braku ofert dla seniorów. Jej zdaniem jest wystarczająco dużo miejsc i usług skierowanych do tej grupy osób.

STYL ŻYCIA SENIORÓW I ICH TYPOWE AKTYWNOŚCI

Znając ofertę kulturalną, przyjazne i atrakcyjne miejsca dla seniorów, a także lokalne instytucje, chciałabym przyjrzeć się dokładniej sytuacji i niezaspokojonym potrzebom seniorów, aby móc dokonać rekomendacji pomocnych w przygotowaniu projektu socjalnego mającego na celu poprawę sytuacji osób starszych w ich miejscu zamieszkania.

Choć niemal połowa badanych seniorów jest stanu wolnego, w zdecydowanej większości tworzą wspólne gospodarstwo z rodziną (90%). Ta tendencja nie potwierdza zjawiska singularyzacji starości. Poczucie zależności seniorów od rodziny nie jest wysokie, dominuje poczucie umiarkowanej i niewielkiej zależności (średnia wskazań to 3,8 – gdzie 0 oznacza zupełny brak zależności, 10 – całkowitą zależność seniora od rodziny).

Rozpoznaniu stylu funkcjonowania w/na etapie starości służyły dwa pytania: pytanie otwarte o sposób, w jaki badana osoba najczęściej spędza czas oraz pytania z możliwością zaznaczenia akceptacji bądź zanegowania odpowiedzi dotyczącej konkretnej aktywności. Wyniki badań wskazują, że wśród seniorów istnieje podział dotyczący preferencji spędzania czasu wolnego, z niewielką tendencją do aktywnego stylu życia bądź zmiany na bardziej aktywny styl.

Połowa respondentów prowadzi styl domocentryczny: 75% seniorów swoje działania koncentruje głównie wokół prac domowych i czynności wykonywanych w domu (np. zajmowaniem się domem lub zwierzętami, oglądaniem tv, słuchaniem radia), badani seniorzy częściej zapraszają gości do swojego domu. Jednocześnie połowa badanych często czuje potrzebę dodatkowego wyjścia z domu.

Badani seniorzy wymienili wiele aktywności, również związanych z hobby. Są osobami aktywnymi, ale przede wszystkim w ramach własnego gospodarstwa domowego. Do najbardziej popularnej aktywności wśród seniorów (17 badanych) należy prowadzenie własnego ogródka działkowego lub przydomowego. Niemal jedna trzecia respondentów deklaruje, że aktywnie uczestniczy w życiu społecznym. Tyle samo z nich uczestniczy kilka razy w tygodniu we Mszy Świętej.

Seniorzy, pytani wprost o najczęstsze zajęcia wykonywane w czasie wolnym, najczęściej wymieniali spacer (8 wskazań), a w dalszej kolejności czyta-

nie (6 wskazań). Co czwarty respondent w wolnym czasie preferuje oglądanie telewizji, pracę (odpoczynek) przy pielęgnowaniu działki/ogródka, a także ogólne zajęcia w domu. Opieką nad wnukami lub innym członkiem rodziny zajmuje się tylko troje seniorów – ale zdecydowana większość respondentów uważa, że należy pomagać dzieciom. Co trzeci senior wskazywał też inne zajęcia związane z hobby czy zainteresowaniami: udział w Kole Gospodyń Wiejskich, hodowanie zwierząt (gołębi, kaczek), wędkowanie.

W czerwcu 2016 r. Dom Kultury zorganizował całodniową wycieczkę dla seniorów. Podczas wspólnego wyjazdu do Łowicza, Niepokalanowa i okolic poznałam uczestników jako osoby pogodne i komunikatywne. Seniorzy bardzo optymistycznie podchodzili do zwiedzania, czasami przewyższając mnie swoim entuzjazmem i energią (w ten sposób powrót przedłużył się o kilka godzin). Wiem od nich, że częstą przeszkodą w wyjściu z domu jest złe samopoczucie: nie każdy senior czuje się na tyle dobrze, aby móc uczestniczyć w całodniowej wycieczce autokarowej. Pomimo iż seniorzy-emeryci znaczną część dnia spędzają w domu, badania pokazują, że się w nim nie nudzą: robią własne przetwory, hodują zwierzęta, spotykają się z rodziną i znajomymi.

PODSUMOWANIE

Analizując wywiady z przedstawicielami lokalnych instytucji, można wywnioskować, że udział seniorów w życiu społecznym i kulturalnym badanej społeczności lokalnej jest niewielki. Jednakże niewiele jest instytucji, które działają bezpośrednio na rzecz osób starszych. Przyglądając się lokalnym wydarzeniom i ofertom, dostrzegamy, że więcej jest tych ukierunkowanych na osoby młode oraz dzieci. Na terenie gminy prowadzone są dwie świetlice dla dzieci i młodzieży, w centrum Żabiej Woli widoczne są szyldy: „klub fitness”, „kosmetyczka”, w grafiku Domu Kultury widnieją oferty zajęć głównie dla dzieci i młodzieży.

Czy seniorzy nie chcą korzystać z usług i ofert do nich skierowanych? Z przeprowadzonych badań wynika, że wręcz przeciwnie: respondenci wskazywali wiele inicjatyw, w które by się włączyli, bądź miejsc, z których by korzystali, gdyby były one dla nich dostępne. Pomimo tendencji do

domocentrycznego stylu życia połowa ankietowanych czuje silną potrzebę wyjścia z domu.

Zdaniem części moich rozmówców, w Żabiej Woli brak jest osób wykazujących się potencjałem, inicjatywami; pojawia się pytanie: jak to zmienić, gdzie odnaleźć nowe zasoby?

Od dyrektor Domu Kultury dowiedziałam się, jak duży jest też kłopot z pozyskiwaniem dofinansowania czy nawiązywania współpracy z lokalnymi partnerami. Z przeprowadzonych badań można wyciągnąć wniosek, że aktywizacja społeczności lokalnej powinna przebiegać w skali całej struktury lokalnej: począwszy od seniorów, po mieszkańców, ludzi mających wpływ oraz partnerów/sponsorów.

ZAKOŃCZENIE

*Wrażliwość na osoby starsze jest istotną
cechą cywilizacji.
Cywilizacja będzie się rozwijała,
jeśli potrafi szanować rozsądek, mądrość
osób starszych.*

Papież Franciszek

W swoich badaniach skupiłam się nie tylko na poszukiwaniach ofert i przestrzeni dedykowanych seniorom, lecz także na ich atrakcyjności i barierach w dostępie do nich. Przeprowadzone badania pozwoliły na opracowanie pewnych wniosków. W badanej miejscowości występują przyjazne miejsca i oferty, z których mogą korzystać seniorzy, ale rzadko są one skierowane bezpośrednio do osób starszych. Seniorzy rzadziej partycypują w lokalnych wydarzeniach; swój czas wolny organizują w obrębie gospodarstwa domowego, rzadziej też korzystają z ofert Domu Kultury. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być to, że oferta nie zawsze jest dopasowana do oczekiwań i potrzeb osób starszych. Badani seniorzy wskazali wiele miejsc, których im brakuje w ich lokalnej przestrzeni.

Przeprowadzona diagnoza ukazuje, że potrzeby seniorów nie są zaspokajane w wystarczającym stopniu w ich środowisku lokalnym. Badania i obserwacje pokazują, że działania i oferty lokalne są ukierunkowane na osoby

młode, w wieku produkcyjnym i dzieci. Nie tylko niska atrakcyjność ofert może być przyczyną ograniczonego udziału seniorów w życiu społeczności lokalnej. Zrealizowane badanie ukazało, że barier jest więcej, m.in. brak dostępu do internetu, a tym samym do informacji o lokalnych wydarzeniach. Seniorzy nie zawsze mogą uczestniczyć w lokalnych inicjatywach, ponieważ ich stan zdrowia na to nie pozwala, nie wszyscy czują się na siłach, aby wziąć udział w całodniowym wyjeździe autokarowym. Seniorzy nie mają także zapewnionego transportu zarówno do miejsc wypoczynku, jak też połączenia lokalnej komunikacji, umożliwiającego im dojazd do kościoła oddalonego o 5 km od Żabiej Woli.

W toku badań nie potwierdziła się hipoteza, że żabiowolscy seniorzy preferują bierny styl życia. Można powiedzieć, że ich aktywność jest umiarkowana i dopasowana do wieku: preferują zarówno spędzanie czasu biernie, jak i aktywnie. Przeprowadzone badania wykazały, że seniorzy nie odpowiadają w sposób szablony zaproponowanym w literaturze postawom klasyfikacji odnoszącej się do pojęcia starości. Nie podporządkowują swojego życia wyłącznie jednej aktywności. I choć nie są dostrzegani na lokalnych imprezach, połowa z nich czuje potrzebę częstszego wychodzenia z domu, co stanowi wyzwanie dla lokalnych władz i organizatorów życia kulturalnego społeczności lokalnej. Nie jest także prawdą, iż lokalni seniorzy czują się uzależnieni od rodziny. Uważają natomiast, że należy pomagać swoim dzieciom, co zapewne wynika z wyższej potrzeby czucia się docenianym i potrzebnym.

Aktywizację społeczną seniorów można zwiększyć przez projekt socjalny skierowany do społeczności lokalnej. W koncepcjach Heleny Radlińskiej dotyczących organizowania społeczności lokalnej dobry pracownik socjalny powinien być „inżynierem społecznym”; pracownik socjalny to nośnik zmiany społecznej, a przetwarzanie środowiska powinno następować za sprawą samych mieszkańców. Założeniem przeprowadzonych badań było nie tylko rozpoznanie społeczności lokalnej, lecz – w dalszej perspektywie – także aktywizacja lokalnego środowiska ukierunkowana na seniorów. Celem badań było stworzenie rekomendacji mających przyczynić się do pojawienia się zmiany społecznej i zaprezentowania wniosków pomocnych do przygotowania projektu socjalnego. Samo pojawienie się badacza dokonu-

jącego diagnozy, wywołuje zmianę i refleksję wśród podmiotów, które biorą udział w rozpoznaniu potrzeb. Aby dokonać konkretnych i trwałych zmian w społeczności lokalnej są jednak potrzebne przemyślane, konkretne działania. Przy planowaniu działań na rzecz żabiwolskich seniorów za główny cel należałoby przyjąć integrację międzypokoleniową i uwrażliwienie całej społeczności lokalnej na ich potrzeby. Mieszkańcy Żabiej Woli zarówno mieszkający tu od pokoleń, jak i napływowi mieszkańcy nie są ze sobą zintegrowani. Seniorzy nie biorą udziału w wydarzeniach kulturalnych, swoją aktywność zazwyczaj ograniczają do działań w obrębie własnego gospodarstwa domowego. Należy pamiętać, że im dłużej osoby starsze stanowią integralną część społeczności lokalnej, tym dłużej są sprawne społecznie.

BIBLIOGRAFIA

- Bąbska, B., Rymsha, M. (2014). *Organizowanie społeczności lokalnej – metodyka pracy środowiskowej*. Warszawa: CWAL.
- Błachnio, A. (2002). Pytanie o jakość życia w kontekście rozważań nad naturą starości. W: K. Obuchowski (red.), *Starość i osobowość* (s. 13–52). Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Borkowska-Kalwas, T. (2002). Ludzie starzy w rodzinie. W: J. Halik (red.), *Starzy Ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa* (s. 52–61). Warszawa: ISP.
- Czerniawska, O. (1998). *Style życia w starości*. Łódź: WWSH.
- Dziemidok, B. (2014). Aksjologiczne aspekty starości: Czy starość może być piękna, dobra i mądra?. W: A.A. Zych (red.), *Starość darem, zadaniem i wyzwaniem*. Sosnowiec–Dąbrowa Górnicza: WSPDPS „Pod Dębem”.
- Fabiś, A., Wawrzyniak, J., Chabior, A. (2015). *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Głuska-Durenkamp, M. (2016). Szron na głowie a w sercu ciągle maj. *Skarb, 12*. Halik, J. (red.). (2002). *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*. Warszawa: ISP.
- Kijak, R., Szarota, Z. (2013). *Starość. Między diagnozą a działaniem*. Warszawa: CRZL.
- Leszczyńska-Rejchert, A. (2008). *Wspomaganie osób starszych w domach pomocy społecznej*. Toruń: WAM.
- Obuchowski K. (red.). (2002). *Starość i osobowość*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Studen, S. (2009). *Szczęśliwi po pięćdziesiątce*. Warszawa: WAIp.
- Szarota, Z. (2010). *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia*. Kraków: WNUP.

- Szukalski, P. (2008). Ageizm – przyczyny, przejawy, konsekwencje. W: J. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Starzenie się ludności Polski – między demografią a gerontologią społeczną* (s. 153–184). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Synak, B. (2008). Ludzie starzy. W: M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Wiśniewska-Roszkowska, K. (1989). *Starość jako wyzwanie*. Warszawa: IW PAX.
- Zajac, L. (2002). Psychologiczna sytuacja człowieka starszego oraz jej determinanty. W: K. Obuchowski (red.), *Starość i osobowość*. Bydgoszcz: Wydawnictwo AB.

Netografia

- Co to jest starość? Dzieci wiedzą najlepiej*, <https://www.youtube.com/watch?v=5AcUmz30qH0>, dostęp: 28.11.2016.
- GUS (2014). *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnosci-polski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html>, dostęp: 28.11.2016.
- GUS (2017). *Gmina Żabia Wola w liczbach*. http://www.polskawliczbach.pl/gmina_Zabia_Wola, dostęp: 14.04.2017.
- Oficjalny Serwis informacyjny Gminy Żabia Wola (b.d.w.). <http://www.zabiawola.pl/>, dostęp: 14.04.2017.
- Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce* (2012). Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. http://senior.gov.pl/source/raport_osoby%20starsze.pdf, dostęp: 28.11.2016.

IMPACT OF BARRIERS AND LIMITED RESOURCES OF THE LOCAL ENVIRONMENT ON THE ELDERLY PEOPLE'S LIFESTYLE IN SMALL TOWNS AND THEIR MARGINALIZATION AND SOCIAL EXCLUSION – A CASE STUDY

ABSTRACT

The subject of the article is the analysis of the situation of elderly people functioning in their local environment, on the example of Żabia Wola. Presentation of the results of own research is preceded by a review of important theories regarding old age, including the characteristics of styles of functioning of seniors and the presentation of the most important studies regarding their situation. In the empirical part, a diagnosis of the local community of Żabia Wola was carried out. The research was aimed at finding out about friendly places and offers addressed to seniors, identifying barriers in accessing them, looking for resources and recognizing attitudes and styles of functioning in old age, presented by elderly in the studied environment. Triangulation was

used for the purposes of the research, i.e. a combination of research methods: analysis of existing data, participant observation, interviews and questionnaires. The research hypotheses were confirmed only partially: the hypothesis that seniors are passive was not confirmed and that the attitude of dependence on the family and immediate environment prevails among them. The research shows that elderly people are rarely included in offers and services addressed to all residents. The studied elderly people, however, have a lot of potential that they could use, taking part in events prepared specially for them and using dedicated offers that currently do not always meet their expectations and needs. The conclusion from the research, which is also a recommendation for local authorities, is the need for intergenerational integration in order to sensitize the entire local community to the needs of older people.

Keywords: elderly people, old age, diagnosis of the local community